

Návrat nemožný: český exil po listopadu 1989

Tomáš Zahradníček

Návrat nemožný: český exil po listopadu 1989

Tomáš Zahradníček

Tématem referátu je reakce českého politického exilu na stav země, společnosti a politiky po listopadu 1989. Ptá se po příčinách, které způsobily, že se velmi brzy po listopadu začaly z exilu ozývat krajně kritické výtky.

Do širšího povědomí, pokud mohu soudit, se dostaly až v pozdější době, po roce 1992, kdy si jich - po několika polemikách mezi známými českými politiky a krajanskými funkcionáři - začala soustavněji všímat média. Tehdy již v prostředí bývalých exulantů koloval poměrně ucelený obraz Československa (a později České republiky) jako země primárně postkomunistické, nebo dokonce dosud komunistické, což mělo znamenat, že stát, nová politická reprezentace, ale i celá společnost byly tak hluboce zasaženy a poznamenány čtyřiceti lety vlády KSČ, že vlastně nebyly schopny účinné nápravy.

Na tyto hlasy jsem si často vzpomněl, když jsem v minulém roce pořádal písemnou pozůstalost exilového novináře Jiřího Loewyho. V osmdesátých letech vydával v Německu sociálnědemokratický čtvrtletník Právo lidu a psal si s desítkami českých exulantů ze všech kontinentů. Překvapilo mne, že v osobní korespondenci exulantů lze krystalizaci krajně kritických stanovisek vůči české společnosti sledovat už dávno před listopadem 1989. A také fakt, že mnoho motivů, které se veřejně vyjadřovaly až s jistým zpožděním, se tu objevovalo bezprostředně po prvních cestách do staré vlasti na přelomu let 1989 a 1990. Po této čtenářské zkušenosti si myslím, že bychom se na kritické a odmítavé reakce českého exilu měli ještě jednou podívat. Možná v sobě obsahují jistá poselství, která by historik neměl přeslechnout - zejména poselství o hloubce sociálních a kulturních proměn české společnosti.

O této problematice zatím víme poměrně málo. Rád bych se pokusil vyznačit dva tematické okruhy, které se mi na základě mých pramenů - tedy soukromých písemností exulantů z kruhu sociálnědemokratického exilového časopisu - zdají důležité.

První se vrací k tezi, kterou zde včera vyslovil Petr Pithart, podle níž Charta 77 měla dobrý přehled

o situaci české společnosti. Rád bych dokázal, že existovaly společensky a politicky závažné skutečnosti, které byly z chartistického úhlu pohledu neviditelné. Chtěl bych upozornit na diskusi o politických tradicích, vedenou od konce 70. let mezi exilovou sociální demokracií a částí chartistické opozice, které si říkala „nezávislí socialisté“. Zformovala se v roce 1978 kolem manifestu Sto let českého socialismu, jehož autorem byl Jaroslav Mezník. V roce stého výročí založení Československé sociální demokracie připomínal, že tato vlivná tradice české politiky neusilovala pouze o sociální práva, ale také o práva občanská a politická - jichž se v Československu sedmdesátých let nedostávalo. Tehdy se ustavili „nezávislí socialisté“ jako samostatný proud v okruhu Charty 77. Vůdčí postavou byl Rudolf Battěk.

V exilu sociální demokraté manifest přivítali a byli zvědaví, kdo se vlastně hlásí k odkazu sociální demokracie. Překvapilo je zjištění, že lidé, kteří s tímto programem vystoupili, dřív k sociální demokracii nepatřili: Mezník byl národní socialista, Battěk poslancem ČNR za Klub angažovaných nestraníků. Skupina „nezávislých socialistů“ současně tvrdila, že v Československu tradice předúnorových politických stran - tedy hlavně sociální demokracie - slábnou natolik, že je pochybné, zda s nimi bude možné ještě počítat. Vyjasňování pozic, které probíhalo v korespondenci na konci sedmdesátých let, se ujal Jaroslav Mezník. Exilové straně psal, že slábnutí tradic je fakt, který je třeba vzít vážně. Za sebe smířlivě dodal, že možnost obnovy sociální demokracie někdy v budoucnu nepokládá za zatracenou a sám by ji uvítal.

Připomínám tuto diskusi proto, že odhaluje skutečnost závažnou pro další vývoj. Mezník patřil v prostředí Charty 77 i „nezávislých socialistů“ k lidem, kteří nesdíleli skeptický postoj vůči instituci politických stran jaké takové. Přesto i pro něho zůstávala neviditelnou existencí poměrně silné sociálnědemokratické tradice. Najevo vyšla na jaře 1990. Připomeňme, že od listopadu 1989 do března 1990 vstoupilo do sociální demokracie více než deset tisíc lidí, což představovalo zcela ojedinělý náborový úspěch, dosažený navíc v době faktické politické nemohouc-

nosti strany. Tato tradice, jak se ukázalo, byla nejenom silná, ale také sebevědomá. Prohra Rudolfa Battěka v březnu 1990 ve volbách předsedy strany na obnovovacím sjezdu je toho myslím přesvědčivým dokladem. S Battěkem prohrálo i vedení exilové strany. Sázka na chartistické „nezávislé socialisty“, jejich nebezáhradná, ale věrná podpora, způsobila, že se nakonec organizace, obsluhy sociálnědemokratického podhoubí a tradice ujali jiní lidé.

Druhý bod s tím souvisí. Týká se důsledků, které přinesly kulturní formy odporu proti normalizaci. Článek Ivana Svitáka „Šmejdi z andrgraudu“ vyšel ve čtvrtém čísle Práva lidu v roce 1985. Sviták v něm zkritizoval prózu Jana Pelce Děti ráje jako obraz vulgarity a kulturního úpadku té části opoziční a nekonformní mládeže, která si Československu říkala underground. V Právu lidu je článek doprovázen jistým redakčním ohrazením, které tlumí dojem, že jde o vyznání exilové sociální demokracie vůči mladým v Československu. Ale z korespondence z redakčního archivu současně vidíme, že téma, které takto divoce vyslovil Ivan Sviták, starší generaci v exilu už dávno zajímalo a trápilo. Zejména poté, co na konci sedmdesátých let odešli do exilu první mladí chartisté z okruhu undergroundu či „druhé kultury“ a starší generace exilu se s nimi dostávala do střetů, jež měly především kulturní povahu a které působily rozmrzelost na obou stranách. Z osmdesátých let známe vyjádření např. písničkáře Jaroslava Hutky o tom, že v exilu je to skoro stejné jako doma, poněvadž tam i tam vládou lidé, co chodí v saku a rádi schůzují a kádrují.

Odpověď vyjádřil Ivan Sviták v již citovaném článku, v němž mladým nekonformistům vzkázal: „Neemigrujte. Zůstaňte doma, to je to nejhorší, co můžete Husákově udělat.“ - Co se tedy vlastně stalo?

Normalizační režim byl dorůstajícími generacemi rozpoznáván především jako byrokratický, úzkoprsý, chtělo by se říci konvenčně středostavovský, maloměšťácký. Zejména v kulturní sféře. V prostředí, které nedávalo prostor pro politickou diskusi a politický konflikt, hrály významnou roli kulturní kódy, jimiž se vyjadřovala odtažitost, nesouhlas nebo odpor. Samy byly politicky nejednoznačné - jako trampské hnutí, rocková nebo folková hudba - ale nesporně všechny obsahovaly silný motiv protestu. Proti čemu? Ivan Jirous psal v polovině sedmdesátých let, že underground protestuje proti konzumní společnosti a vyprázdněným společenským konvencím. V polemice s Václavem Černým později napsal: „To, že se lidé třeba nepředstavují ve společensky zaběhaných rituálech, není jenom hulvátství mladší generace nebo nedostatek výchovy - to je vědomí něčeho hlubšího, co lidi spojuje, a vědomí vyčpělosti některých forem.“

Má druhá teze: Rozšířené kulturní formy oporu mířily proti společenským konvencím, institucím, vůbec vyšším formám organizace, na něž měla před rokem 1989 státní moc monopol. Pokládám to za širší kulturní rámec, bez něhož nelze zcela vyložit polistopadovou nechuť části veřejnosti (právě těch nových lidí vzešlých z prostředí nekonformní kultury) nejen vůči politickým stranám, ale vůbec vyšším organizačním formám. A také nezkušenost, ba i nechuť je používat.

Z exilu to bylo dobře vidět a už na přelomu let 1989 a 1990 čteme v soukromé korespondenci prvních navrátilců kritická slova o tom, že nadšení mladí revolucionáři jsou zoufale nepraktičtí a nezkušení v organizačních otázkách. Pro starší generaci exilu to bylo zklamání: při všech politických sympatiích vůči Občanskému fóru viděla, že to není její organizace, její styl a vlastně už ani její společnost.

